

MIRCEA MARTIN AND THE VOCATION OF NUANCE

Iulian Boldea

Prof., PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureş

Abstract: Echilibrat în enunțuri, ponderat în atitudini, reținut în reacții, cultivând austeritatea rafinată în formă și erudiția în fond, Mircea Martin e posesorul unei fizionomii critice care decurge din urbanitate desăvârșită și demnitate, chiar dacă sunt de găsit în opera sa și pagini polemice, în care e apărată integritatea amenințată a criticii, sau esența etică ce se regăsește în filigranul oricărui demers cultural. Repudierea tabu-urilor, precum și refuzul oricărei forme de idolatrie oglindesc relieful unei opțiuni critice în care se împacă, într-un firesc corelativ estetic, geometria și spiritul de finețe, expresivitatea radicală și empatia nuanțurilor necesare.

Key-words: critică literară, concepte critice, nuanță, vocație.

Preliminarii

Mai toate cărțile lui Mircea Martin nu conțin să ne spună, fie explicit, fie implicit, câte ceva despre autorul lor. Cufundându-se în oglinda fascinantă a altor texte, criticul găsește acolo, asumându-și postura unei vagi mise en abîme, propriul său portret, proiectul său intelectual, fizionomia – atât de distinctă – a stilului său. De aceea, în ciuda rigorii lor geometrice, în ciuda obiectivării și a lucidității ca metodă de lucru și dispoziție lăuntrică, demersul critic al lui Mircea Martin nu ține deloc să-și ascundă notele confesive, sinuozitățile afective și, uneori, avatarurile umorale. Departe de a ne afla confrunțați, la lectura vreunui text al său, cu o autoritate impersonală, ce-și arogă o morgă lustruită de cine știe ce metodă esoterică, altfel spus, departe de a fi siliți la gesturi de solemnă deferență, dimpotrivă, critica lui Mircea Martin ne propune un dialog deschis și fecund, înlăturând distanțele și asumându-și cu probitate normele deontologice ale profesiei sale. Confesiv uneori până la anularea distanțelor față de celălalt, demonstrativ fără ticuri retorice, subiectiv până la implicarea propriei interiorități în litera scrisă, dar impunându-și,

atunci când e nevoie, o distanțare netă chiar față de efluviile propriilor sentimente, Mircea Martin e, înainte de toate, un critic al criticii. Voința de teoretizare, vocația disciplinării ideatice decurg dintr-o interioară și, totodată, imperioasă nevoie de autoclarificare, căci, din câte bănuiesc, criticul nu face altceva, expunându-și propriile idei, decât să-și formuleze incertitudinile, să-și notifice ori să-și motiveze neliniștile.

Raportul dintre critică și literatură, așa de complex, atât de delicat, e abordat sub unghiul incidențelor formale, la nivelul unor specii literare ce probează interferențele celor două moduri de existență în/ întru literar: “Mai probabil, dacă nu mai puțin funest, ar fi ca, înainte de a trece în altceva, literatura să treacă în critică. Literatura întâlnește critica prin tendința irepresibilă spre eseu, critica întâlnește literatura prin ambiția și calitatea inconfundabilă a unei scriituri” (Critică și profunzime). Dar, dincolo de aceste formulări, incidențele, ca și dialogul fertil dintre literatură și critică sunt validate prin intermediul unei serii interpretative cu mult mai largi, pe care criticul nu pregetă să o fructifice. Experianța modernă, dar, mai ales, cea postmodernă ne oferă, astfel, exemplul așa-zicând viu al unor opere ce își conțin, de nu propria exegeză, măcar unele repere analitice viabile, demne de luat în seamă. Cu alte cuvinte, limbajul și metalimbajul coexistă, se manifestă aproape simultan, extrăgându-și semnificațiile unul din celălalt. “Funcția provocatoare a ideilor în plan artistic” pe care Mircea Martin o accentuează cu destul aplomb nu este decât un element al acestei latente interferențe între literatura propriu-zisă și discursul despre literatură. Odată pierdută inocența “virginală” a literaturii moderne, ea nu încetează “să-și pună problemele generale ale literaturii, dar se și întoarce în același timp asupra-și, recapitulând și proiectând” (Singura critică).

Glosând asupra raporturilor, medierilor, interferențelor dintre critică și literatură, Mircea Martin nu scapă din vedere nici alianța, indiscutabilă, ba chiar firească, dintre critică și filosofie. Raportul dintre cele două componente esențiale ale culturii este complex, mai ales pentru că presupune o doză, deloc neînsemnată, de specularitate: orice operă literară se naște, pe de o parte, dintr-o anume viziune asupra lumii, e fructul unei meditații mai mult sau mai puțin latente. Pe de altă parte, creația critică, ce se pliază pe reliefurile operei literare, încercând să degaje de aici semnificații, sensuri majore, conține ea însăși un cod filosofic, o intuiție profundă a unor sensuri. Dialogul acesta operă literară/ demers critic își dovedește o dată în plus coerența și, implicit, necesitatea. Dimensiunea filosofică a criticii literare e de o atât de elocventă realitate, încât Mircea Martin nu pregetă să conchidă: “alianța dintre critică și filosofie este atât de necesară și

evidentă încât pare aproape o tautologie termenul de critică filosofică”. Dar, subliniază în continuare autorul, „adevărata perspectivă filosofică presupune un punct de vedere unitar, justificat prin coerență și validitate, dar și respectul altor puncte de vedere. O critică adevărată trebuie să ajungă întotdeauna la o structură – și filosofia o ajută să ajungă – dar la o structură căreia să nu-i lipsească imaginația altor structuri posibile. Filosofia în critică înseamnă angajare, dar această angajare nu trebuie să ducă la absolutizarea propriei poziții”.

Preocupat, așadar, de statutul criticii literare, de rolurile pe care aceasta e datorare să și le asume, Mircea Martin pune în lumină și câteva dintre funcțiile criticii: de descoperire, de valorizare și de orientare. Între toate aceste funcții însă, raportul este de “consecuție”, neexistând separare, hiat între descoperirea operei, valorizarea ei și integrarea într-un flux estetic, în care să-și aibă locul ei propriu. În virtutea acestei (cel puțin) triple funcționalități, critica literară acționează într-un mod mai mult sau mai puțin mediat asupra conștiințelor literare, contribuind astfel la “socializarea” idealului estetic: “Critica este eficace prin faptul că, pe căi diverse, grăbește conștiința de sine a scriitorilor, interpretând obsesiile centrale ale unei literaturi ca simptome ale unei epoci; prin faptul că, impunând un anumit tip de exigență, determină alunecări importante ale sensibilității și ale receptivității literare”. Dacă Mircea Martin este (într-un abia schițat, nedesăvârșit portret), un critic echilibrat, ponderat în atitudini, cu gesticulație reținută și cu un indiscutabil gust pentru metafora critică austeră, cu o fizionomie stilistică clasică, ce-și arogă urbanitatea expresiei și demnitatea ținutei ca elemente constitutive, nu sunt puține momentele când postura olimpică își arată fisurile, verbul critic se precipită iar expresia acidă erodează pagina. Astfel de momente sunt de găsit mai ales în paginile polemice, în acele enunțuri prin care autorul apără integritatea amenințată a criticii, în acele intervenții care vizează, în fine, moralitatea – inerentă oricărui act critic. În acest fel, tabu-urile și idolatria suportă, în egal ritm, blamul și invectiva criticului, fiind, în fond, două fețe ale unei demonice intoleranțe față de autor, operă, cuvânt. Un tablou similiapocaliptic precum acela din articolul În absența criticii (din volumul Singura critică) e revelator pentru opțiunea morală a lui Mircea Martin.

Modelul critic de la care se revendică Mircea Martin e posibil să fie Lovinescu, cel care a “intelectualizat trăirea estetică și a înnobilit pentru prima dată metoda recompunerii prin analogie a unui univers artistic”. De aceea, ca un veritabil spirit antidogmatic, Mircea Martin nu are cultul formulelor teoretice apodictice, încremenite în narcisism extatic. Metoda se verifică în confruntarea ei cu exemplul, modelul teoretic e inefficient în absența operei concrete, “întoarcerea

la operă” fiind imperativul sub semnul căruia se aşază un întreg program estetic. Imanenţa textului trebuie să fie, de aceea, o axiomă teoretică dar şi un “principiu etic”, căci, subliniază autorul, “preeminenţa acordată operei devine pentru un critic angajat prescripţie de ordin deontologic. Să pornim deci de la texte, nu de la contexte, să nu ajungem în nici un caz, la contexte înainte de a trece prin texte”.

Deşi s-a aplecat, cu un constant interes şi cu egală disponibilitate asupra clasicilor şi a modernilor, exersându-şi, cum s-ar zice, priza la concret, Mircea Martin îşi datorează faima, cred eu, mai ales studiilor sale, demne de tot intereseul, dedicate problematizărilor teoretice. Critică şi profunzime, Dicţiunea ideilor, Singura critică – sunt cărţi care se pot constitui în veritabile sărbători ale intelectului prin densitatea ideatică, prin modul de a pune în scenă disocierile, prin persuasiunea calofilă a frazei critice. Pentru Mircea Martin critica e un risc asumat, o vocaţie sacrificială. Fraza sa critică, în care o umbră de melancolie şi o vagă austeritate se întâlnesc benefic, încântă şi trezeşte la luciditate în acelaşi timp: “Există – cel puţin aparent – o singurătate a criticii sinonimă cu singurătatea lecturii şi corespunzătoare solitudinii creaţiei înseşi. Actul critic e greu de conceput în absenţa unei trăiri izolatoare, chiar dacă aceasta nu e împinsă până la identificare. Înainte de a se raporta la context, criticul e dator să pătrundă în intimităţile textului; înainte de a situa opera se cade să o înţeleagă în sine, situarea nefiind altceva, desigur, decât tot o etapă, lărgită, a înţelegerii”. Sunt rânduri ce configurează un autoportret în filigranul căruia intelectualitatea şi gravitatea existenţială se întrepătrund.

Scenografiile nuanţei

Preocupat cu deosebire în cărţile sale de metoda, statutul şi mersul criticii literare, de metamorfozele şi rolurile ei, Mircea Martin distinge trei funcţii mai importante ale criticii (descoperire, valorizare şi orientare), aflate în raport de “consecuţie”, de interconexiune. În virtutea acestei axiome, critica literară mediază receptarea optimă a valorilor estetice, contribuind la ascuţirea şi nuanţarea sensibilităţii literare: “Critica este eficace prin faptul că, pe căi diverse, grăbeşte conştiinţa de sine a scriitorilor, interpretând obsesiile centrale ale unei literaturi ca simptome ale unei epoci; prin faptul că, impunând un anumit tip de exigenţă, determină alunecări importante ale sensibilităţii şi ale receptivităţii literare”. Echilibrat în enunţuri, ponderat în atitudini, reţinut în reacţii, cultivând austeritatea rafinată în formă şi erudiţia în fond, Mircea Martin e posesorul unei fizionomii critice care decurge din urbanitate desăvârşită şi demnitate,

chiar dacă sunt de găsit în opera sa și pagini polemice, în care e apărată integritatea amenințată a criticii, sau esența etică ce se regăsește în filigranul oricărui demers cultural. Repudierea taburilor, precum și refuzul oricărei forme de idolatrie oglindesc reliefurile unei opțiuni critice în care se împacă, într-un firesc corelativ estetic, geometria și spiritul de finețe, expresivitatea radicală și empatia nuanțurilor necesare.

Radicalitate și nuanță (Editura Tracus Arte, 2015) este, în ciuda caracterului în aparență compozit, eterogen (se regăsesc în sumar transcrieri ale unor conferințe, texte radiofonice, evocări, referate de doctorat, interviuri, fragmente din volume colective), o carte în care geometrizarile teoriei și finețea analizei de text se conciliază, alcătuind o pledoarie pentru lectură vie, dinamică, aptă să surprindă în egală măsură mobilitatea intermitentă a detaliului și statornicia întregului. Studiile și articolele despre G. Călinescu, Tudor Vianu, Adrian Marino, Nicolae Manolescu, Eugen Simion, Mircea Zăciu, Cornel Ungureanu, Matei Călinescu, Ion Negoitescu sau Marian Papahagi aprofundează relieful criticii literare românești în datele și figurile sale esențiale. O secțiune aparte e cea finală, consacrată Școlii păltinișene, cu texte despre *Jurnalul de la Păltiniș* și *Epistolarul* lui Gabriel Liiceanu, analizate cu aplomb și simț al proporțiilor. Percepția lucidă a beneficiilor radicalității este îndreptățită de unele „cazuri” de flagrantă detentă etică, în care a fost pusă în cauză libertatea de gândire și de creație, producându-se rezistența în fața ideologiei desfiguratoare sau disidența fățișă dinaintea Răului comunist: „După 1990 s-au putut manifesta și în spațiul public românesc poziții radicale de ordin politic, până atunci interzise. Singurele cu adevărat legitime, adică având o acoperire morală, au fost însă cele aparținând victimelor regimului și oponenților săi. Numele lui Paul Goma, al Doinei Cornea și al lui Vasile Paraschiv se cer amintite în primul rând. Oamenii aceștia au avut curajul de a se opune dictaturii în timp ce se aflau (încă) sub dictatură, au fost radicali în viață, altfel spus cu propria viață”. Apelul la nuanță a fost experimentat foarte rar și intermitent în cultura românească, cultură ce pare mai aproape de cultul radicalismului, de expresia provocatoare și ofensivă, de agresivitatea lozincii sau de retorica polemicii, cu sau fără obiect precis. Iar faptul că mai există, și astăzi, intelectuali care ignoră nuanța, o desconsideră sau nu îi înțeleg rostul și mecanismele de funcționare este deplâns de critic: „Chiar și pentru anumiți intelectuali, din păcate, nuanța pare un accesoriu facultativ, o revendicare neglijabilă, insignifiantă. Pentru alții, nuanțarea, ca intenție și ca operație, nu e doar inutilă, dar chiar neproductivă, obstruantă («încurcă lucrurile», întârzie concluziile). În fine, o altă categorie de gânditori o consideră un mod de evaziune, de ezitare, de

evitare a opțiunii, când nu o califică drept concesie făcută preopinentului, probă de nesiguranță, de slăbiciune, ba chiar o decizie de sine“. Deloc întâmplător, Mircea Martin consideră, tranșant, că „nuanța și [...] conștiința ei reprezintă câștiguri certe ale modernității“.

Cartea lui Mircea Martin este centrată pe distincția, sau chiar complementaritatea, dacă se poate spune astfel, dintre radicalitate și nuanță. Radicalitatea, observă autorul, păcătuiește prin parțializare sau generalizare, prin exclusivism sau reduționism, prin distincții tăioase ce ignoră complexitatea, sau printr-un refuz net al dialogului. Nuanța e dialogică, deschisă, imponderabilă, mizând pe o percepție atentă, răbdătoare și subtilă, analitică și introvertită, în vreme ce discursul radical e impulsiv, ofensiv, retoric și pătimăș. Mircea Martin articulează, cu o plastică dicțiune a ideății, particularitățile, atuurile și dezavantajele celor două tipuri discursive, mecanisme maniheice, de fapt, care le subîntind anatomia conceptuală, dar și modul în care ele se adaptează, printr-o fiziologie teoretică suplă, la contextul unei piețe a ideilor atât de convulsivă și de imprevizibilă cum e cea românească: „Dacă radicalitatea este [...] absolutizantă, categorică, neconcesivă, ba chiar, nu o dată, excesivă, antrenează gesturi tranșante, apelează la verbe casante; poate împinge intransigența pînă la intoleranță, nu acceptă alternative, este intratabilă și «inadaptabilă», fermitatea ei este amenințată de rigiditate și dogmatism. O gândire nuanțată mobilizează alte resurse și vizează alte ținte: este moderată, flexibilă, maleabilă, concesivă, adaptabilă, adică pliabilă la texte și la realități, problematizantă în sens interogativ sau dilematic. Este modestă și discretă în vreme ce radicalitatea se face întotdeauna vizibilă, nu fără ostentație – și chiar cu aroganță uneori”.

Fragmentarismul textelor, unele circumstanțiale (recenzii, articole omagiale), altele dictate de presiunile unor exigențe interioare sau de urgențele contextului, este atenuat de recurența temelor care le străbat, aceleași toposuri obsesive care coagulează gândirea critică a lui Mircea Martin, critic de idei și de atitudine care îmbină retorica problematizării, pasiunea interogației și demonia teoriei. În prima secțiune a cărții, *Explorări*, sunt reunite efigii, portrete, incursiuni atente și nuanțate în peisajul criticii românești de ieri și de azi - *Recitindu-l astăzi pe Călinescu*, *Actualitatea lui Tudor Vianu*, *Freamătul erudiției* (Edgar Papu), *O critică a „hranei spirituale”* (Mircea Zăciu), *Criticul „nepereche” al literaturii române postbelice* (Nicolae Manolescu), *Ion Pop și legitimarea modernistă a Avangardei românești* etc. Portretul lui Nicolae Manolescu e revelator pentru spiritul de finețe și pasiunea nuanței dovedite de Mircea Martin, atunci când surprinde calități dominante, rolul și importanța demersului manolescian în epocă, dar și unele

fisuri de conduită critică, între care minimalizarea contribuțiilor altor critici sau ambiția singularizării: „Plăcerea (feminină?) de a atrage privirile, de a acapara scena se remarcă nu doar în ticuri ale scriiturii («E de mirare că nu s-a observat pînă acum...», «cum să spun...», «vai» etc., ci și în răsturnarea cu mult aplomb a opiniilor acreditate, în minimalizarea sistematică a contribuțiilor celorlalți critici, fie acești congeneri sau predecesori iluștri. La urma urmelor, ambiția singularității, și chiar a supremației poate fi considerată pozitivă, stimulatorie pentru sine și provocatoare pentru alți; cu condiția să implice și o autocritică: cine vrea să îi depășească pe alții ar trebui să fie în stare să se depășească și pe sine”).

În mod paradoxal, beneficiile unui discurs radical se pot percepe numai în măsura în care energiile acestuia sunt corectate sau personalizate de infuziile de autenticitate ale nuanței, cea care imprimă elocvenței un timbru dubitativ, eufemizând expresivitatea ofensivă a radicalității („Nuanța este reverența pe care luciditatea o face unui adevăr pe care radicalitatea singură riscă să-l deformeze prin însăși impetuositatea exercițiului său. De fapt, nuanța este reverența pe care orice gânditor s-ar cuveni s-o facă unui adevăr al cărui singur deținător se va fi crezut o clipă – în apexul radicalității – că este“. Comentariul despre *Jurnalul de la Păltiniș* din finalul cărții este un model de obiectivitate și de obiectivare critică; sunt explicate aici mecanismele care au condus la legitimarea grupului de filosofi din jurul lui Noica, pe o scenă a culturii dominată de literatură, în care sunt puse în joc mecanisme și strategii de seducție, de extracție elitară, care, cel puțin în cazul discipolilor lui Noica, au avut efect și succes, conducând la asediul și apoi acapararea arenei culturale românești: „Dacă situăm *Jurnalul de la Păltiniș* în contextul epocii și, mai exact, în anii '80 ai comunismului târziu, începem să înțelegem că poziția autorului, comportamentul său busculant nu se datorează patimii oarbe cît unei strategii sau tactici de autoafirmare. Deloc oarbă, cum riscă să pară, patima susține un veritabil program pe care autorul știe să-l facă eficient fără să-l declare. Obiectivul era ocuparea unei poziții centrale în cultura română contemporană. În vederea atingerii lui, nu era productivă o confruntare cu alți filosofi (nu intră în discuție ideologii oficiali), care aveau, oricum, un alt limbaj și un ecou public extrem de redus. Atacul trebuia declanșat pe o scenă mult mai largă și chiar împotriva protagoniștilor ei”.

Reflecțiile lui Mircea Martin despre critici și critică literară, despre ideologii și contexte din *Radicalitate și nuanță* sunt tot atâtea pledoarii pentru legitimarea nuanței în discursul cultural românesc, într-o carte pasionantă prin verva ideilor, prin savoarea enunțurilor, dar și prin

claritatea unei gândiri ce a făcut din vocația nuanțării nucleul tare ale unui program critic și teoretic de incontestabilă anvergură.

Bibliografie

1. Sorin Alexandrescu, *Privind înapoi, modernitatea*, Editura Univers, București, 1999
2. Iulian Boldea, *Critici români contemporani*, Editura Universității „Petru Maior”, Tîrgu-Mureș, 2011
3. Al. Cistelean, *Diacritice*, Editura Curtea veche, București, 2007
4. Gheorghe Grigurcu, *Critici români de azi*, Editura Cartea Românească, București, 1981
5. Gheorghe Grigurcu, *Între critici*, Editura Dacia, 1983
6. Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008
7. Adrian Marino, *Hermeneutica ideii de literatură*, I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987
8. Marian Papahagi, *Fragmente despre critică*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994
9. Irina Petraș, *Panorama criticii literare românești. Dicționar ilustrat*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2001
10. Eugen Simion (coord.), *Dicționarul general al literaturii române*, Editura Univers enciclopedic, București, 2004
11. René Wellek, *Istoria criticii literare moderne*, 4 vol., Editura Univers, București, 1974-1979
12. Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu (coord.), *Dicționarul Scriitorilor români*, Editura Albatros, București, 2002